

УДК 811.161.2'232

НАТАЛІЯ ГАЛУНОВА
(Харків)**РЕАКЦІЇ-ПОВТОРИ ТА ПЕРЕКЛАДИ СТИМУЛУ
В АСОЦІАТИВНИХ ПОЛЯХ УКРАЇНОМОВНИХ
РЕСПОНДЕНТІВ ТА УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ
БІЛІНГВІВ 4–5 РОКІВ***Ключові слова:* соціопсихолінгвістика, дитяче мовлення, реакції-повтори та переклади стимулу, вільний асоціативний експеримент, білінгви.

Останнім часом з'являється все більше наукових досліджень у галузях психо- та соціолінгвістики. Більш того, спільні інтереси, схожі предмет та об'єкт дослідження, спорідненість матеріалу, що досліджується, привели до виникнення відносно нового напрямку сучасного мовознавства – соціопсихолінгвістики. Ця дисципліна виникла на межі мовознавства, психології й соціології та досліджує мову як суспільне явище [10]. Соціопсихолінгвістика як молода наукова дисципліна, яка перебуває на стадії становлення, не має чітко окреслених меж, що визначають її об'єкт і предмет дослідження. Численні мовознавчі праці, які сьогодні припустимо класифікувати як репрезентанти соціопсихолінгвістики, традиційно розглядають як належні до двох різних галузей мовознавства – соціо- та психолінгвістики. В українській науковій традиції обидві галузі мовознавства перебувають на стадії становлення. У 2006 році була створена Українська асоціація психолінгвістів, до складу якої ввійшли провідні вітчизняні вчені, зокрема Л. Калмикова, К. Крутій, Н. Гавриш, які займаються проблемами онтогенезу. Згідно з програмними завданнями асоціації, головні зусилля науковців будуть спрямовані на висвітлення кількох проблем, а саме: «а) співвідношення несвідомих і свідомих компонентів в мовленні дітей та в оволодінні ними рідною мовою; б) специфіки оволодіння дітьми дошкільного віку рідною мовою як на практичному (комунікативному), так і на практико-теоретичному (лінгвістичному) рівні, тобто мовленнєвого (аудіювання і говоріння) й лінгвістичного розвитку дитини; в) особливостей мовленнєвих операцій і мовленнєвих дій, їх становлення в дошкільному віці; генези мовленнєвої діяльності у дітей старшого дошкільного віку; г) розвитку рефлексії над мовленням, зокрема спонтанної рефлексії, що

виформується з дошкільного віку; шляхів формування рефлексивних умінь у галузі мовлення; г) феномену «прозорості значення мовного знаку» і специфіки об'єктивації мови у дошкільників» [4]. Антропоцентрична орієнтація соціопсихолінгвістики з її посиленою увагою до соціальних, вікових, культурних чинників формування мовної особистості виявляється у двох головних пошукових лініях – аналізі мови й мовної поведінки дітей та дорослих. Вивченню асоціативної поведінки дорослих на матеріалі української мови присвячені праці таких науковців, як Н. Бутенко [2], Л. Ставицька [8], Д. Терехова [9], С. Мартінек [6]. Асоціації використовують для всебічного дослідження різних мовних явищ, зокрема фразеології [5].

У зв'язку зі сказаним необхідно наголосити на тому, що питання мовного онтогенезу належать до пріоритетних для соціо- та психолінгвістики взагалі. У пошукових парадигмах соціопсихолінгвістики особлива роль належить питанням, що стосуються всебічного вивчення мови і мовлення дитини, у тому числі її мовних асоціацій. Так, у дисертації А. Акуленко проведено комплексне дослідження вербальних одиниць у структурі внутрішнього лексикону дитини шкільного віку [1]. Зокрема, проаналізовано матеріали проведеного авторкою у 2002-2006 роках вільного асоціативного експерименту. За його результатами визначено вплив інтерференції на мовну картину світу. Найчастотнішими є порушення учнями лексичних та синтаксичних норм. Ядро внутрішнього лексикону мовців 10-16 років становлять насамперед іменники, потім прикметники, прислівники та дієслова.

Метою роботи є класифікація та з'ясування особливостей реакцій повторів та перекладів стимулів, отриманих у результаті проведення вільного асоціативного експерименту з україномовними дітьми та дітьми-білінгвами середнього дошкільного віку в Харкові та Львові.

Ці реакції можна характеризувати з різних точок зору, використовуючи відмінні принципи опису. Загалом для класифікації асоціативних реакцій будь-якого типу, а не лише реакцій повторів та перекладів стимулу дослідники використовують кілька принципів. Зокрема, можливим є розподіл за вищими, нижчими та атаксичними мовленнєвими реакціями. До вищих належать: 1) загальноконкретні з характеристикою якості предмета або явища («стіл – дерев'яний»), асоціації за контрастом («угору – вниз»), суміжністю («трамвай – рейки») або інші конкретні взаємозв'язки; 2) індивідуально-конкретні («брат – мій»); абстрактні, тобто називається родове поняття щодо слова-подразника («квас – напій») [7]. Нижчі мовленнєві реакції містять такі варіанти відповідей: 1) орієнтовні (замість відповіді ставиться питання); 2) відмовні («не знаю»); 3) співзвучні; 4) екстралінгвальні – відповіді, не пов'язані зі стимулом, але мають зв'язок із предметом або явищем у сфері сприйняття реципієнта; 5) вигуківі («ой»); 6) персеверуючі (на декілька стимулів одне й те ж слово-реакція); 7) ехолоалічні – повтор слова-стимулу або повтор із додаванням відповіді. Атаксичні мовленнєві реакції виникають без будь-якого зв'язку зі стимулом «їжа – вухо», такі реакції найчастіше спостерігаються в дорослих, які хворі на шизофренію.

Отже, відповіді-повтори розглядаються дослідниками серед нижчих мовленнєвих реакцій. Цілком зрозуміло, що й свідомість, і внутрішній лексикон

дітей 4-5 років, і їхня мовна картина світу перебувають на стадії формування, саме тому виникнення асоціативних реакцій нижчого рівня є природним процесом. До реакцій-повторів належать повні повтори та фонетичні варіанти слів (наприклад, реакція *іти* на стимул «**іти**») і реакції-переклади. Реакції-повтори не репрезентують особливості асоціативного мислення дитини, але й у такій своїй якості є важливими для виявлення ступеня сформованості асоціативних зв'язків у онтогенезі. Вони є своєрідними негативними індикаторами. Порівняльний аналіз отриманих результатів дає можливість констатувати, що кількість реакцій-повторів (ехолалій) та перекладів залежить від територіального та гендерного параметрів.

Появу таких реакцій в асоціативних полях можна пояснити низкою причин, деякі з них протилежні.

1. Уважається, що ехолалії сигналізують про певну концентрацію на подразник (стимул), однак психічна активність при цьому зведена до мінімуму [3, с. 212]. Через те, що при перемиканні мовних кодів, яке супроводжує перехід з однієї мови на іншу, у білінгвів знижується комунікативна здатність, блокуються асоціативні зв'язки, дитина вдається до більш простих, нижчих мовленнєвих реакцій. До них належать повтори.

2. Ехолалії можуть бути свідченням небажання дитини йти на контакт.

3. Реакції-повтори можуть бути також пов'язані з тим, що поняття, виражене стимулом у мовній свідомості респондента, є самодостатнім, і дитина, сприймаючи вільний асоціативний експеримент, який проводився у формі гри як діалог, сигналізує таким чином про те, що це поняття зрозуміле, а тому є частиною її мовної картини світу.

Ехолалії наявні і в експериментах із дорослими респондентами. При цьому повтор слова-стимулу замість асоціації вважають, так само як повтор тієї ж асоціації (у випадках із множинними асоціаціями) та затримку у виконанні тесту, порушеннями відповіді [3].

Отримані реакції-повтори та переклади стимулів наводимо в таблиці.

Повтор та переклад стимулу

Х/Д	Іменники	Прикметники	Дієслова	Займенники
м. Харків	200 (60)/97 (68)	82 (48)/32 (53)	162 (109)/100 (74)	30 (14)/34 (21)
м. Львів	82 (18)/91 (22)	23 (5)/31 (9)	42 (5)/62 (3)	21 (0)/13 (0)

Порівняльний аналіз отриманих результатів свідчить, що кількість реакцій-повторів (ехолалій) та перекладів залежить від територіального та гендерного параметрів.

Харківські респонденти відреагували повтором стимулу 737 разів та 447 разів перекладом стимулу, львівські респонденти 365 разів відреагували повтором та 62 рази перекладом. Дівчатка 460 разів відреагували повтором, а хлопчики – 642; реакцію-переклад отримано від дівчаток 250 разів, а від хлоп-

¹ Х – хлопчик, Д – дівчатка.

² Перше число – кількість реакцій-повторів, у дужках указано кількість реакцій-перекладів.

чиків – 259. Такі результати дають можливість стверджувати, що кількість повторів та перекладів є більшою в хлопчиків порівняно з дівчатками, у харківських респондентів їх отримано більше порівняно зі львівськими. Порівняння з реакціями, отриманими від респондентів молодшого дошкільного віку, показує, що кількість реакцій-повторів збільшується: з 1023 до 1102, а кількість реакцій-перекладів зменшується, проте також на незначну кількість: із 525 до 509. Більший відсоток реакцій-повторів у харківських респондентів порівняно зі львівськими необхідно розглядати з урахуванням активного впливу російськомовного середовища на формування мовної компетенції. При проведенні експерименту українською мовою відбувається перемикання мовних кодів, що саме й фіксують реакції-переклади. Власне, реакції-повтори можна інтерпретувати як своєрідну реалізацію нульової асоціації. Конкретні ж причини такої асоціації можуть бути різними.

Отримані результати показують незначне збільшення реакцій-повторів із віком та незначне зменшення реакцій-перекладів на фоні аналогічних в обох вікових групах розбіжностей за гендерним і територіальним параметром. Кількість реакцій-повторів та перекладів є більшою в хлопчиків порівняно з дівчатками та в харківських респондентів порівняно зі львівськими. З огляду на домінантне реагування реакціями заперечення стимулу в хлопчиків можна стверджувати, що ця особливість є частковим виявом загальної тенденції, зумовленої впливом гендерного параметра.

Проведення вільного асоціативного експерименту із респондентами інших вікових груп, у тому числі й тими, що належать до вікової категорії «дорослі», з метою виявити реакції-повтори та реакції-переклади дозволять, по-перше, з'ясувати загальну тенденцію до асоціювання такого типу, по-друге, конкретизувати механізми реагування на стимул, по-третє, дослідити характер впливу мовної свідомості та внутрішнього лексику на продукування реакцій-повторів та перекладів стимулу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акуленко А. А. Параметри внутрішнього лексику дитини шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Аліна Анатоліївна Акуленко. – К., 2007. – 18 с.
2. Бутенко Н. Г. Словник асоціативних норм української мови / Н. Г. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1979. – 120 с.
3. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е. И. Горошко. – Х. ; М. : РА-Каравелла, 2001. – 320 с.
4. Крутій К. Л. Українська асоціація психолінгвістів [Електронний ресурс] / К. Л. Крутій. – Режим доступу : <http://www.ukrdeti.com/psych.php?lang=ru>. – Заголовок з екрана.
5. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов : лінгвокультурологічний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 ; 10.02.02 / Олена Петрівна Левченко. – Л., 2007. – 465 с.
6. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. В. Мартінек. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2007.
Т. 1 : Від стимулу до реакції. – 2007. – 344 с.
Т. 2 : Від реакції до стимулу. – 2007. – 468 с.
7. Сидоров П. И. Введение в клиническую психологию : учеб. для студ. мед. вузов : в 2 т. Т. 1. / П. И. Сидоров, А. В. Парняков. – М. : Академический проект; Екатеринбург :

Деловая книга, 2000. – 416 с.

8. Ставицька Л. О. Гендерні стереотипи в сучасній українській мовній свідомості (за даними асоціативного експерименту зі словами «жінка», «чоловік») / Л. О. Ставицька // Наукові записки Луган. нац. пед. ун-ту. – 2004. – № 5. – С. 128–146.

9. Терехова Д. І. Асоціативний портрет українця та росіянина / Д. І. Терехова // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 43–50.

10. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 524 с.

НАТАЛИЯ ГАЛУНОВА

РЕАКЦИИ-ПОВТОРЫ И ПЕРЕВОДЫ СТИМУЛА В АССОЦИАТИВНЫХ ПОЛЯХ УКРАИНО-ГОВОРЯЩИХ РЕСПОНДЕНТОВ И УКРАИНСКО-РУССКИХ БИЛИНГВОВ 4-5 ЛЕТ

Статья посвящена проблеме социопсихолингвистического исследования особенностей детской речи. В работе предложен анализ реакций-повторов и переводов стимула – слов, полученных в результате проведения свободного ассоциативного эксперимента с украиноговорящими детьми и детьми-билингвами 4-5 лет.

Ключевые слова: социопсихолингвистика, детская речь, реакции-повторы и переводы стимула, свободный ассоциативный эксперимент, билингвы.

NATALIIA GALUNOVA

REACTIONS-REPETITIONS AND TRANSLATION OF THE STIMULI IN THE ASSOCIATION FIELDS OF UKRAINIAN-SPEAKING CHILDREN AND UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUALS OF 4-5

The paper is devoted to the topical problem of sociopsycholinguistics, specifically to the children's speech researches. The paper presents analysis of the reactions-repetitions and translation of the stimuli, which were received at the free association experiments with the bilingual and Ukrainian-speaking children of 4-5.

Key words: sociopsycholinguistics, children's speech, reactions-repetitions and translation of the stimuli, free association experiment, bilinguals.

Одержано 5.12.2013 р.